

MAKALELERDE ÖZ HAZIRLAMA ÜZERİNE

Aytaç YILDIZELİ, Hasan IŞIN DENER

Giriş

Son yıllarda, araştırma alanlarındaki uzmanlaşma ve araştırma etkinliklerinin süratle örgütlenmesi, belge sayılarının bilimsel ve teknik gelişme doğrultusunda yüksek rakamlara ulaşması, dünyada kolay denetim altına alınamayan bir bilgi depolanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, bilginin erişiminde büyük güçlüklerle karşılaşmaya başlanmıştır. Kendi araştırmalarının özel konularını ilgilendiren yayınları izleyerek çalışmalarını sürdürmek zorunda olan bilim adamları ve araştırmacıların, bu belgeleri yardım almaksızın bulup okuyarak onlardan yararlanabilmeleri, neredeyse olanaksız hale gelmiştir.

1960'lı yıllardan itibaren sürekli olarak etkinliği artan bir şekilde bilgi/belge merkezleri, bu yönden, gelişmekte olan bilgisayar ve uziletişim teknolojilerinden de geniş ölçüde yararlanarak, bilim dünyasına çok yararlı hizmetler sağlamışlardır.

Bu hizmetler aracılığıyla bilim adamları ve araştırmacılar, yayınların yalnızca bibliyografik verilerini ve özlerini okuyarak, kullanabilecekleri belgeler arasından daha kolay seçim yapabilme olanağına kavuşunca, araştırmalarının yürütümünde de daha kapsamlı olabilmişler ve sonuçta bilgi üretimine daha geniş katkılarda bulunmaya başlamışlardır.

Aytaç YILDIZELİ - *Uzman Kütüphaneci TÜBİTAK ULAKBİM - ANKARA*
Prof. Dr. Hasan Işın DENER - *Çankaya Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü - ANKARA dener@cankaya.edu.tr*

Ayrıca, bu yolla, önceden yapılmış bir araştırmayı atlamaksızın ve daha çabuk farketmek ve onu tekrarlamıyarak (hatta onun bulgularından yararlanarak) zaman ve kaynak savurganlığını oldukça azaltmak mümkün olmuştur.

Veri tabanlarının en önemli öğelerinden biri olan özler, işlevleri yönünden orjinal metinler kadar değerlidir. Ancak elbette ki özlerin bilgi içeriği, türetildikleri ana belgenin toplam bilgi içeriğinden düşük olabilir. Bu bakımdan özlerin işlevi, özet bilgi sağlamanın yanısıra asıl öyle bir ön bilgi sağlamaktır ki, özü okuyan, yapacağı araştırma yönünden metnin orjinaline erişip erişmeme ile ilgili olarak çelişkisiz bir karara varabilsin!

2. Kapsam

2.1. Öz Hazırlamanın Önemi

Öz çıkarma çabası, 18. Yüzyıl'dan beri süregelmekteydi ve sadece zaman zaman hissedilen bir gereklilikti, fakat asıl belgenin yazarı için bir zorunluluk değildi. Öz yazımının ciddi biçimde ele alınması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan “bilgi patlaması” nedeniyle ve aşağı yukarı aynı zamanda gelişip ona destek olan “bilgisayar devrimi” sayesinde olmuştur. Bir makale ve hatta bir bilimsel rapor veya bir kitap yazıldığında, o belgenin özünü çıkartmanın yazarı tarafından bir zorunluluk olarak hissedilmediği dönemler ise, daha yenidir ve hepimizin hafızalarında. Bazı bilim adamları ve araştırmacılar, yine ürettikleri raporların, makalelerin, kitapların vb. özlerini çıkarıyorlardı; ancak bu işi yaparken hedefleri daha çok, ya örneğin bir öz dergisinden, bir yayınevinden, bir bilimsel dergiden veya bir veri tabanı işletiminden gelen istemi karşılamak, ya da gönüllü bir çabayla kendisine ait bilime katkıların yaygınlaştırılabilmesi için bir tür hazırlık yapmaktı.

Ancak son 30 yıl zarfında çok hızlandığı görülen bir gelişme sonucunda bugün, bilimsel belge yazarlarından, örneğin bilimsel raporların başlarına genelde onların özü, dergilerde makaleler için (makalenin kabulüne koşut olacak

derecede bir yaptırımla) mutlaka makalenin özü, kitaplarda yavaş yavaş, kitabın içinde bir yere veya en azından kitap kapağına konulmak üzere bir özetleme istenmesi olağanlaşmıştır.

2.2. Amaç ve Kapsam

Günümüzde Türkiye'de Sağlık Bilimleri alanında çalışan araştırmacılar, dergi editörlüklerinden gelen bir olmazsa-olmaz zorunluluğunun hissedildiği yeni bir ortamda makalelerinin özünü hazırlamaya gayret ettiklerinden, yazı özlerine ilişkin bazı pratik bilgilerin eksikliğini iyice hissetmektedirler. Bunlar, özün çeşitlerinin neler olduğundan, bir özün nasıl kaleme alınabileceğinden, öz içerisinde bulunması veya bulunmaması gereken bilgilerin nasıl ayırdedilebileceğine kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan sorulardan oluşmaktadır.

Çalışmanın amacı, bu ve benzeri soruların yanıtları ile ilgili olarak birtakım kısa anlatımlar yapmak ve adeta bir “dikkat edilecek noktalar” listesi vermektir. Geniş ve tam açıklamalar kitap konusu olacak kadar kapsamlıdır, o nedenle böyle bir kısıtlamaya gidilmiştir..

Bu bakımdan çalışmanın sınırları şöylece açıklanabilir.

Aşağıda “belge özetleme” çeşitlerinden sadece biri, fakat en önemlisi, en yaygın kullanılanı ve bugün yazımının çoğunlukla ana belgeyi yazandan talep edildiği “öz” üzerinde durulacaktır. Ancak daha önce, “öz”ün de dahil olduğu bütün bellibaşlı “belge özetleme” çeşitleri verilecek; böylece hem belge yazarı için önemli olabilecek genel bir perspektif sunulmuş olacak ve hem de “öz”ün “belge özetleme” çeşitleri bağlamındaki yeri belirlenecektir.

Öte yandan çalışma, öz hazırlama yönünden en fazla gereksinim duyulan belge türü olan “akademik dergi makalesi” veya “toplu yayında makale” yönünden de sınırlandırılmıştır. Yine de, makale özü hazırlama eylemi, zaten pek çok açıdan

diğer belgelerin özlerini hazırlama yaklaşımlarıyla paralellik göstermekte olduğundan, burada anlatılanların belge türleri yönünden geçerliği, kapsam sınırlamasının ilk bakışta anımsattığı çerçeveden daha geniştir.

3. Belli Başlı Belge Özetleme Türleri

3.1. Öz

3.1.1. Öz Yazma Üzerine

Belge özetlemenin birbirlerinden farklı çeşitlerinden en çok kullanılanlar, şu şekilde özetlenebilir:

Belge özetleme biçimlerinin en yaygın bir şekilde kullanılanı “öz”dür. Öz sözcüğü, İngilizce’de “abstract” sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Öz, temelde akademik disiplinlerdeki literatüre hızlı ve kolay erişim sağlama amacını güder. Örneğin, bir akademik dergide, uzun olan makalenin içeriğini kısaltarak ve makalenin aslından kopmayarak, çoğunlukla da makalenin anlatım düzenini izleyerek onun içeriğini kısaca yansıtır.

Sözkonusu çerçevede, daha önceleri yazarı tarafından hazırlanmış bulunan “öz”e (İngilizce’deki “synopsis” teriminin karşılığı olarak) Türkçe’de sinopsis de denilmiştir.

Yazısının özünü araştırmacının bizzat hazırlaması daima yeğlenir. Özlerin profesyonel öz hazırlayıcılara yazdırılmasının sakıncaları nispeten azdır; yine de kaçınılması gereken sakıncalar ortaya çıkabilir.. Bu açıdan en kötü durum da, profesyonel öz yazıcılarının makaleyi yer yer yanlış anlayıp, “bazen yazarın varamadığı sonuçlara bile” ulaşmalarıdır.

Makalenin yazarı özü şahsen kaleme almayınca neler olabileceği, günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Teknoloji yeterince ilerlediği için bilgisayarlı otomatik öz hazırlama sistemlerine geçilmeye başlanmıştır. Bu sistemler temelde, metinden cümleler veya cümle ögeleri olarak onları birleştirmekte ve metinden

hangi cümlelerin alınması gerektiğine sözcük sıklıklarına göre saptayan yöntemler izlemektedir. Bu yolla elde edilen birtakım özler gerçi başarılı olmakta, ancak başarısız bir makina özünün yetersizliği de inanılmaz derecelere varmaktadır.

Otomatik öz hazırlama sistemleri ile çıkartılan özlerdeki yetersizlikler incelendiğinde ise, bunlarla profesyonel bir öz çıkartıcının hataları arasında yer yer benzerlikler görülmekte ve böylece asıl yanlıştın özü, “eserin sahibi” olmayanlara hazırlatmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, otomatik öz hazırlama uzman sistemleri geliştirilmeye devam etmektedir, fakat yavaş yavaş, yazara daha fazla yardımcı olabilecek ve onun komutlarıyla işini çok kolaylaştırarak özetleme yaptıracak sistemlerin daha başarılı olabileceği ile ilgili düşünceler de gelişmeye başlamıştır.

3.1.2. İçeriklerine Göre Öz Çeşitleri

Öz, amacına göre değişik yazım stillerinde kaleme alınır. Bu bakımdan, bellibaşlı şu öz çeşitleri vardır:

“Bilgi veren özler”, İngilizce’de “informative abstract” adının Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır ve bir belgedeki niteliksel veya niceliksel bilgiyi, özün saptanan boyutu çerçevesinde mümkün olduğu kadar büyük miktarda aktarma amacını güder. Makalelerde daha ziyade bu tip özlerin hazırlanması yoluna gidilir.

Bu özler, aynı zamanda, içerik ile ilgili yalnızca yüzeysel bilgi istendiğinde belge yerine geçebilecek bir kaynak olarak da kullanılabilirler. Bilgi veren özler, ampirik çalışma metinleri ve bir ana konu etrafında yazılmış makaleler için daha uygundur.

“Belirtici özler”, İngilizce’de “indicative abstracts” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Genelde bir yapıtın içinde bulunanları aktarma amacını güder

ve sanki “içindekiler” listesinin bir tür kısa anlatımını verir. Belirtici özler, tartışmalar, kitap eleştirilerini içeren makaleler için daha uygundur. Bu arada belirtmek gerekir ki, bazı durumlarda konferans bildirileri, sonucu sunulduğu makâmın takdirine bırakılmış raporlar, deneme ve notlu bibliyografyalar için de belirtici özler kullanılır.

Ancak, bir özün tümüyle belirtici olması, özü çıkartılan eser hakkında belli bir önbilgiyi alamamak yönünden, özü okuyan araştırmacı üzerinde bir tür tatminsizlik duygusu yaratabilir.

Bu bakımdan, İngilizce'si “indicative-informative abstract” olan “bilgi veren belirtici öz” diye adlandırabileceğimiz bir üçüncü öz tipi, yer yer hem bilgi veren, hem de belirtici öz stilinde yazılmakla, yukarıdaki öz çeşitlerinin bir karması olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, belgenin önemli yerlerinde ne dendiği, diğerlerinin de hangi anlatım yapısında oldukları meydana konulmuş olmaktadır.

“Bilgi veren belirtici öz”, “belirtici öz”ün değinilmiş olan sakıncasını ortadan kaldırdığı için oldukça yaygınlaşmıştır.

3.1.3. Eleştirel Öz ve Yapısallaştırılmış Öz

Yukarıdaki ufak sınıflandırma ile içerik açısından olası öz tiplerine değinilmiştir. Bu bağlamda aynı öz tipleri, bazen “eleştirel öz” kapsamında, içerik tercihleri açısından özü çıkarılan eserin önceliklerini eleştirinin öncelikleri çerçevesinde değişik biçimde ifade ederek ve “yapısallaştırılmış öz” bağlamında da birtakım standardlaştırılmış stil kalıplarından sapmamaya dikkat ederek yazılabilirler.

“Eleştirel özler”de, çalışmanın özünü verme amacı ile eleştirme yaklaşımı birleşmektedir. Ancak, ortaya çıkan özün, çalışmanın bütünü hakkında özetlenmiş bir fikir verip vermeyeceği belli olmayabilir; çünkü eleştirme

kaygusu, ele alınan yapının önemli veya daha az önemli yerlerinin ayrımını yaparken, bunu tarafsız bir şekilde değil, aksine eleştirilerin yönlendiği doğrultuya göre gerçekleştirir.

Bu bağlamda eleştirel özlerin, yazarları tarafından değil, ancak başkaları tarafından yazılabilecekleri düşünülebilir. Bu düşünce, tamamen doğru değildir. Kendi yazısının özünü bir “eleştirel öz” gibi kaleme alıp, böylece yazısına bir “artı değer” kazandırmak isteyen araştırmacılar da vardır.

Bilimsel dergi editörlükleri, eleştirinin yazıların metninde olmasını isterler. Bu bakımdan, eleştirel özü yeğlemezlere. O halde dergilere gönderilecek makale özlerinin bu tipte olmaması gerekir. Kaldı ki, başkalarının eleştirileri açısından dergi sayfaları, “eleştiri” “yazıya katkı” ve “yanıt” türünde kısa makalelere zaten açıktır ve bunun ötesinde makale yazarı, kendi ilk katkısına eleştirel bir konum almak istiyorsa, o da, örneğin bir sonraki sayıda bir “makale eki” yazabilir. Bu durumda, sözkonusu (kısa) makalelerin kendilerine özgü özleri dergi yönetimince yazarlardan istendiği taktirde (ki bugün artık dergilerce bu yola gidilmektedir), eleştirel bir tartışmanın içeriği, aynı dergide kolayca bulunabilecek birkaç özden çıkarsanabilir.

Bu çerçevede İngilizce'de “review” terimi ile adlandırılan yazı türünün “eleştirel öz”le amaçlanan içerik yakınlığını vurgulamakta yarar vardır. “Review”, (Türkçe'de “yeniden inceleme” veya “tekrar gözden geçirme” anlamında) başlıbaşına bir yazı türüdür. Ancak, niteliğine özgü olarak içerisinde birçok özetlemeleri barındıracağı da açıktır. Bu açıdan sözkonusu yazı türünden beklenen, özetlemiş bulunduğu yazılarla ilgili olarak, onların söylemlerini birbirleriyle karşılaştırmak, genellemek ve eleştirmektir. O halde, “review” bir bakıma sanki bir “eleştirel özler” bütünüdür.

“Yapısallaştırılmış öz”e gelince bu, yukarıda sayılan 3 seçenek yaklaşımdan farklı bir öz içeriğine verilen ad değildir. Bazı dergiler, yazarları öz yazarken, bir

stil birliğine yönlendirmek bakımından, özlerde örneğin “çalışmanın amacı”, “uygulanan yöntem”, “kullanılan modelin yapısı”, “seçilen örneklem”, “kullanılan deneysel araçlar”, “elde edilen bulgular”, “sonuçlar” gibi birbirlerini belli bir sırayla takibeden cümleler bulunmasını istemektedirler. Doğal olarak bu gibi özler, ampirik araştırmaların yoğun bir şekilde yapıldığı alanların ihtisas dergilerinde yer almaktadır. Özellikle Tıp dergilerinde böyle bir gelişime öncülük edilmiştir. Sonuçta, dergi tarafından bir yazım stili olarak talep edilsin veya edilmesin, yazarlar özlerini bu biçimlerde yazmaya alışmışlardır. Dolayısıyla, aynı grup dergilere özgü ve o gruptaki hemen her dergi tarafından benimsenen, “öz yazım standardına” benzer bir “yazım biçimi yapısı” ortaya çıkmıştır.

Bu tür özler, İngilizce'deki “structured abstracts” deyiminin karşılığı olarak, “yapısallaştırılmış öz” adı ile anılmaktadır.

3.2. “öz” Adıyla Anılan Diğer Özetlemeler

Yukarıda kısaca tanımlanan “öz” kavramını, içerik itibarıyla diğer belge özetleme biçimlerinden ayırt etmek gerekir. Türkiye'de özlerin çoğunlukla araştırmacıların kendileri tarafından yazıldığı kabul edilirse, onların amaçları açısından böyle bir ayrışmanın şu yararları vardır. Birincisi, “öz” yazıcılarının hangi belge özetleme tarzlarının öz sayılamayacağını iyi bilmeleri gerekir ki, özlerini uygun bir özetleme mantığıyla, yani çoğu kez “bilgi veren” ya da “bilgi veren ve belirtici” biçimlerden beklenen içeriğe uygun olarak hazırlayabilsinler. Diğer yandan, eserinin yaygınlaştırılması açısından yazar, akademik hayatında örneğin veri tabanlarından kitap tanıtımlarına ve bilimsel yazışmalara değin pek çok değişik yerde nasıl bir belge özeti hazırlamasının uygun olduğuna karar vermelidir/

Bu bakımdan, şimdi de diğer belge özetleme yaklaşımlarını ele alalım. Özlerle ilgili olarak, onların içerildiği bibliyografik verilerde uzunluk sınırlamasının

konulması gereği, bazı “mini öz yazma” stillerinin de geliştirilmesine neden olmuştur. Bu açıdan, yalnızca bir-iki cümleden oluşan “kısa öz”, telgraf stilinde ifadelerin kullanımı ile yazılan “telgraf tipi öz”, ilgili çalışmanın sadece sayısal ürününü özetleyerek sunmayı amaçlayan ve çoğu durumda belgedeki özgün tablo formatında sunulmuş bulunan sayısal verilerin özetini ortaya koyan “istatistiksel öz” veya “sayısal öz” stillerinde öz yazma gereği de zaman zaman doğacaktır.

Bu özler, gerçekten yukarıda tanımlanan “özün, ilgili yazıyı temsil etmesi” gereğine ilişkin bir kaygının ürünü olamayacaklarından, ayrı bir kategori içerisinde düşünülmelidirler.

3.3. Diğer Belge Özetleme Yaklaşımları

Diğer taraftan, “kısa açıklama”, İngilizce'de “annotation” ifadesinin karşılığı olarak, bir belgeye ait eser adına ve/veya diğer bilgilere yorum veya açıklama biçiminde eklenen bir nottur. Buradaki özetlemenin amacı, standard bir bibliyografik nitelemenin “notlar” bölümüne gönderme yapmaktır.

“Alıntı”, İngilizce'deki “extract” sözcüğünün karşılığı olarak Türkçe'de kullanılmaktadır. Burada, içerik açısından doğru bir terimlendirme olmakla birlikte, sözkonusu Türkçe'leşirmenin biraz talihsiz olduğunu vurgulayarak bir uyarıda bulunmakta yarar vardır. Çünkü, başka bir yazıdan herhangi bir araştırma metnine alınan birtakım ibare ve cümlelere de, Osmanlıca'da “zikretme” anlamında “alıntı” denilmektedir. Aslında buradaki “alıntı” da bir bakıma aynı anlama gelmektedir. Yapılan iş, adı geçen yazıyı tanıtmak üzere, o yazının metninden bazı cümleleri alarak, bunları, yazıyı temsil etmek üzere birarada sunmaktır. Bu açıdan alıntılar, bir belgenin içeriğini yeteri kadar açık bir biçimde veremezse de, özellikle belgenin “sonuç” kısımlarından alınmışlarsa, içerik yönünden oldukça açıklayıcı olabilmektedirler. “Özet”e gelince, bu ad, bilindiği gibi eskiden “öz” teriminin yerine de kullanılmaktaydı.

Ancak anlamı daha esnek olduğu için, “öz” sözcüğü altında ifade edilen kapsamı iyi bir biçimde yansıtamıyordu.

Bu açıdan özetler, çoğunlukla (ders kitapları dahil) birtakım metinlerin çeşitli yerlerinde bulunan ve çoğu kez önce anlatılanlarla sonradan anlatılacak olanlar arasında bir köprü kuran özetleme biçimlerini içerirler. Bir belgenin sonundaki özet, araştırmacının konuya uyumunun tamamlanmasını amaçlar; belgenin başındaki özet ise, okuyucunun metnin geri kalan bölümüne devam etmeden önce konuya hazırlanmasına yardımcı olur.

O halde özet, bir yerde okuyucunun özetin verildiği metni inceleme fırsatı bulabileceği varsayımına dayandığı için, özden farklıdır. Bu nedenle özetin yazımında oldukça serbest bir stil kullanılabilir ve sözcük sayısı kısıtlamalarına gidilmesine de gerek yoktur.

Aynı bağlamda “özetçe”, İngilizce'de “precis” teriminin Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. “Özetçe”, “özet”ten daha kısa bir özet değildir, özetlenen anlatımın bazı konu veya kısımlarını dışarıda bırakan bir kısa anlatımı içerir. Örneğin, bazı tartışmaların özetleri değil, öncelik verilmek istenen konuya göre, özetçeleri verilir.

“Kısa anlatım”, İngilizce'de “digest” teriminin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Hakikaten, sözcüğün diğer anlamına uygun olarak, uzun bir yazının “özümsemesi” için yapılmış bir özetlemedir. Genelde “tartışma” boyutundaki anlatımları içerdiğinden “kısa anlatım”, çoğunlukla bir belgedeki tartışmaların sistematik bir özetini içermektedir.

Diğer taraftan “kısaltma”, İngilizce'deki “abridgement” sözcüğünün karşıtı olarak, bir metnin sadece belli yerlerini tekrarlamaya dönük bir özetleme eylemidir. Sonuçta “kısaltma”nın ait olduğu yazı bütününe ne derecede temsil etme amacı güttüğü tartışmalıdır.

Son olarak, İngilizce'de “başka sözcüklerle anlatım” anlamına gelen “paraphrase” teriminin içeriğini vurgulayalım. “Başka sözcüklerle anlatım”da yazar, kendi sözcükleriyle metni yeni baştan biçimlendirir, ancak ortaya çıkan metin bir “özetleme“ karakteri taşımalıdır. Böylesine özetlemelerde, “başka sözcüklerle anlatım” yaklaşımı, bir tür “daha iyi anlaşılma” gereksinimine de yanıt vermektedir.

4. Makaleler İçin Öz Hazırlama

4.1. Yazarı Tarafından Yazılan Özler Hakkında

Bu önbilgilerden sonra, konumuzun kısıtlandığı çerçeve uyarınca, makaleler için öz hazırlama eyleminin ayırıcı özelliklerine geçebiliriz.

Özler, genelde üç yazar grubu tarafından kaleme alınırlar: Yazının yazarları, alan veya konu uzmanları ve profesyonel öz çıkarıcılar (abstraktörler).. Tabii ki en ideal öz çıkartıcı, alanında kendini kabul ettirmiş, yıllarca öz yazagelmiş bulunan yazarın kendisidir. Açıkça anlaşılabilirliği gibi, böylesine uzmanlar dünyada çok azdır.

İlk bakışta, yazarın kendi makalesine öz yazma açısından en uygun kişi olduğu düşünülebilir, çünkü yazı hakkında en fazla bilgi onun kafasında toplanmıştır. Ancak, yazarlardan iyi öz çıkartıcı olanlara her zaman rastlanmamaktadır. Dünya ölçeğinde bakıldığında da aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Öte yandan, yazar tarafından hazırlanan özlerin şu avantajları vardır:

Özler, makale metniyle birlikte sunuldukları için, gecikmesiz olarak bilgi dünyasına katılmış olmaktadır.

Yazar, makalesinin sunum sıra ve biçimini en iyi şekilde bildiğinden, onun çıkarttığı öz de, genelde metni sadakatle izler. Dergi editörlüğü açısından bakıldığında da, yazarın özü yazıyla birlikte

alındığından öz çıkartma işlemi, ayrıca para ödenmediği için daha ekonomiktir.

Dergilerde makale ile birlikte çıkan özler, bilgi erişimi uygun hale getirme ve yaygınlaştırma sürecinin bir gereği olarak, bibliyografik veri tabanları tarafından da kullanılır. Ancak bibliyografik veri tabanlarının öz sağlama editörlüğünce beğenilmeyen özler, nadir de olsa profesyonel öz yazıcıları tarafından değiştirilir, genişletilir veya daraltılır.

Diğer taraftan, günümüzdeki birçok bibliyografik veri tabanı, yalnızca öz editörlüğünce seçilmiş olan makalelerin özlerini vermektedir. Buradaki seçim, birtakım kriterlere göre yapılıyor görünse de, özü iyi olmayan bir makalenin künyesinin çoğunlukla özsüz olarak sunulduğu da bir gerçektir. Yazar veya yazarlar, kendi makalelerine ait özlerin bibliyografik veri tabanında bu nedenle yer almadığını çoğunlukla farketmezler bile...

Birçok bilimsel makale yazarı, iyi bir özün nasıl yazılabileceği hususundaki süreç ve yöntemler açısından deneyimli değildirler. Aynı derecede ciddi bir durum yaratmak üzere, yazarların yazılarına “çok yakın olmaları” nedeniyle objektif olmada zorlanmaları da bir sakınca oluşturabilir. Yazarlar, kendileri için önemli olanın okur açısından önemli olamayabileceğini kolay düşünemezler. Ayrıca yazarlar, özün yazılarının iyi bir reklamını yapabilmesi amacıyla, yazı içeriğini takip etmeyen bir öz de yazabilirler. Sonuçta, yazarı tarafından hazırlanmış yazı özleri, çoğu zaman yine iyi, ancak birbirlerine kıyasla oldukça değişik kalitelere ortaya çıkarlar.

4.2. Dergilerin Yazarlara Duyurularının Kapsamı Hakkında

Dergiler, potansiyel yazarlara yazı sunumlarıyla ilgili birtakım standartları çoğu kez her sayıda ilan ederler, ama bu belirtmede özün nice olacağı, çok kısa bir şekilde yer alır. Bu açıdan, alfabetik bir dergi adları listesinin A harfindeki bir bölgeden rastgele 5 dergi ismi seçip, onların “yazarlara duyuru” metinlerini

inceledik. Sırasıyla “Acta Paediatrica”, “Acta Orthopaedica Scandinavica”, “ANZ Journal of Surgery”, “Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica” ve “American Roentgen Ray Society, AJR” dergilerinde, sunulacak öz hakkındaki anlatımlar, bazı düplikasyonları atarsak, şunlardı:

-) “Bir makalenin özü 200-250 kelimeyi geçmemeli ve şu kısımlardan oluşmalıdır: Amaç, yöntemler, sonuçlar. Öz, bir veya iki cümleyle makalenin sonuç mesajını aktararak bitmelidir.”

-) “Özün 4 kısmı bulunmalıdır: Temel alınan bilgiler, hasta/materyal/hayvan ve yöntemler, sonuçlar ve yorumlar.”

-) “Öz, amacı, deneysel tasarımı, önemli sonuçları ve çıkarımları yansıtmalıdır.”

-) “Makaleler, 250 veya daha az kelimedenden oluşan, yapılandırılmış özler şeklinde amaç, temel süreçler, önemli bulgular ve bellibaşlı sonuçları içermelidir.”

Yapısal bir öz, en azından şu başlıkları içermelidir. Temel sorun veya hipotez, yöntemler (çalışmanın tasarımı, örneklem ögelerinin tip ve sayıları, uygulama ve istatistiksel değerlendirmede kullanılan teknikler), mümkünse istatistiksel sınıma bulgularıyla birlikte sayısal bulgular, veri tarafından desteklenen veya klinik bulgularla doğrulanan sonuçlar.”

Bunlar arasında en ayrıntılı olanı ise şudur.

-) “Öz:

* Kısaltma kullanmayın. Referans vermeyin.

* Bir sayfa veya 250'den az kelimelik öz, şu paragrafları içeren bir yapıda olmalıdır:

Amaç: Bir veya iki cümleyle, makalenin özel amacını vurgulayınız ve niçin dikkate değer olduğunu açıklayınız. Sınanacak hipotezi, çözümlenecek ikilemleri ve düzeltilecek eksiklikleri açıklayınız. Burada belirtilecek amaç, makalenin başlığında ve girişinde yer alan amaçla özdeş olmalıdır.

Materyaller (veya ögeler) ve yöntem: İlk paragraftaki amaca ulaşabilmek için kullanılacak yöntemi kısaca açıklayınız. Bu bağlamda, neyin yapılmış olduğunu, nasıl yapılmış bulunduğunu, hangi verilerin toplandığını, bulgulardaki yanlılığın nasıl kontrol altına alındığını ve verilerin nasıl analiz edildiğini ortaya koyunuz.

Bulgular: Önceki paragrafta açıklanmış bulunan yöntemlerle elde edilen sayısal sonuçları burada anlatınız. Bütün sonuçlar, anlatılan yöntemle çıkarılabilmeli ve bu arada, çalışmanın özel amacından uzaklaşmamalıdır. Daktilo ile yazılmış bir sayfanın sınırları içerisinde mümkün olduğu kadar ayrıntılı bulgu aktarmaya özen gösteriniz.

Sonuç: Bir veya iki cümle ile, her yazılan unutulmuş olsa bile akılda kalacak olanı, yazının son mesajını açıklayınız. Çalışmanın, özde bahsedilmiş bulunan verilerden çıkarılabilecek sonucunu anlatınız. Sonuçlar, makalenin başlıktaki ve ilk öz paragrafında bulunan amacıyla ilintilendirilmelidir.”

4.3. Öz Hazırlamada Beceri Kazanma

Öz çıkarmada başarı, sadece “kuralları bilmeye” değil, aynı zamanda “yazarın öz çıkartma eylemine ilişkin ne derecede egzersiz yapmış bulunduğuna” da bağlıdır. Dolayısıyla, başarılı öz çıkartmanın ardında, biraz da yapa yapa (yani öz çıkarta çıkarta) edinilen deneyimin formel olmayan öğrenimi gizlidir. Bu öğrenim, yazar bir profesyonel öz çıkartıcı olma yoluna gidip görevi icabı zaman içerisinde sürekli olarak başkalarına ait birçok makalenin de özünü çıkartmadıkça ve sonuçta öz çıkartma yaklaşımını sadece kendi eserleri için kullanacaksa, elbette ki çok uzun sürer. Ancak daha kötüsü, bu durumda yazarın kendi eserleri için hazırladığı özler kalite açısından, birdenbire değil, yıllar boyunca yavaş yavaş iyileşecektir.

Bu durumu görebilen yazarlardan bir kısmı, öz çıkartma tekniklerine, ek bir

çaba göstererek, kısa zamanda hakim olmak isterler. Bu konuda istek ve hissedilen bir ihtiyaç buldukça, karşılığında da bir hizmet arzı oluşagelmıştır. Öz çıkarma öğrenilir ve bu nedenle kurslar vasıtasıyla öğretilir. Dünyada böylesine kurslar açılmış ve öğrenci toplamıştır.

Bu kurslarda, aşağıda belirtilenlere benzer temel ilkeler ve kurallar anlatılmakta, istisnai durumların nasıl halledilecekleri belirtilmektedir. Ayrıca çok çeşitli örnekler verilmekte ve kursiyerlerle doğrudan doğruya öz çıkartmaya yönelik çeşitli uygulamalar yapılarak ilke ve kuralların öğrenilmesi veya pekişmesi sağlanmaktadır. Bundan başka, kötü öz örnekleri topluca tartışılmakta ve eleştirilmekte, katılımcılardan değişiklik önerileri istenmekte ve böylece “öz iyileştirme” eylemi de, bir yerde pratik olarak ele alınmaktadır.

Böyle kursların düzenlenmesi açısından Türkiye'de neler yapılabileceği ve katılımın ne ölçüde olacağı konusunda bir deneyim birikimi olmadığı için, şimdilik fazla birşey söylenemez. Belki ülkemizde, diğer gelişmiş ülkelere benzer, somutlaşmış bir talep altyapısı daha yeni yeni oluşmaktadır.

Burada bir gelişme gözleminden söz etmek uygun düşecektir. TÜBİTAK, daha 1969'da “TÜRDOK Yayınları: 3” olarak bir “Abstrakt Hazırlama Kılavuzu” çıkartmıştır. Bu yayın, çok yavaş bir şekilde tükenmiştir. Öte yandan yine TÜBİTAK, 1980'lerin sonlarına doğru 4 sayfalık bir “Öz Hazırlama Kılavuzu” broşürü yayınlamıştır. Bu broşür çok rağbet görmüştür. Yayın tanıtma olgusunun payını değerlendirememekle birlikte, belki bu gözlem, Türkiye'de “bilimsel makalelere öz hazırlama” konusuna olan zaman içerisindeki ilgi artışının dolaylı bir kanıtıdır.

Öte yandan, öğretimin mümkün olduğu yerde kendi kendine öğrenimin de kitapları vardır. Örneğin Institute for Scientific Information, “The Professional Writing” serisinde iyi ve kabul edilebilir bir “bilimsel makale özü çıkartma” yaklaşımının kendi kendine öğrenilmesini kolaylaştıran “The Art of

Abstracting” adlı bir kitap yayınlamıştır. Bunun dışında da birçok yol gösterici, bol örnekli, uygulamaya dönük kitaplar bulunmaktadır. Ayrıca, ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü) daha 1976'da bir “öz hazırlama standardı” ortaya koymuştur. O tarihlerden bu yana (yukarıda değinildiği üzere, Türkiye de dahil) birçok ülkede öz çıkartma standardı yayınlanmıştır. Bundan başka, yetkili kuruluşlar, bilim dalları bazında öz çıkartma standartları, standart önerileri ve çeşitli uygulama rehberleri yayınlamışlardır.

5. Öz Hazırlama Süreci: Yaklaşımlar ve Bazı Öneriler

5.1. Öz Denetleme Yaklaşımı

Aşağıda, bilimsel makale özlerin nasıl çıkartılacağı konusunda çok kısa ve pratiğe yönelik bir anlatımla iki yönlü bir yaklaşım benimsenmiştir.

I) Bu bakımdan önce, bitirilmiş bir makale özüne göreceli olarak “iyi” denilebilecek ise, onda hangi nesnel özelliklerin bulunmasının beklendiği kısaca anlatılacaktır.. Bu anlatımdan yararlanabilmek için, şu senaryo uyarınca düşünmek gerekir: Önünüzde, bir öz metni durmaktadır ve siz, o öz metninin ait olduğu makaleyi okumuşsunuz. Sözkonusu özü, onu sizin veya başkasının hazırlamış bulunmasının çok farketmediği bir soyutlama düzeyinin mesafeliliği ile inceliyorsunuz. Bu durumda, sübjektif, yani size nasıl hissettirdiğine göre, ve objektif, yani çeşitli (standartlaşmış) kriterlere göre incelediğiniz öz metnine bakarak şu sorulara yeterli yanıtları vermeniz gerekir.

Öz, profesyonel bilgi erişim hizmetleri veren kuruluşlar tarafından bir veri tabanı kapsamına alındığında onların, üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan ya da çok az bir değişiklik yaparak kullanıcıya sunabilecekleri bir metin olduğu duyumsamasını veriyor mu?

Özde, ana belgeye ilişkin olarak, en azından amaç, yöntem, bulgular ve sonuçlar var mı? Ayrıca, bulgular ve sonuçlara yeterince değinilmiş mi?

Öz, okura hızla ve tereddütsüz olarak, “bu makaleyi okumalıyım” veya “bu

makaleyi okumama gerek yok” kararlarından birini kolayca verdirtecek bir içeriğe sahipmiş izlenimini veriyor mu?

Makale özü yaklaşık 250 kelimedenden az mı tutuyor? Bu arada yeri gelmişken, eğer yazı, dergiye gönderilen (ve çokca özel bir bölümde yayınlanan) “kısa notlar” türündeyse, öz 100 kelimedenden az mı? (Giderek, sözkonusu olan bir kitap özü ise, yaklaşık 500 kelimedenden az mı?)

Çalışma, sadece başka bir kişinin eserini değerlendirmek gibi (örneğin bir biyografya gibi) özel bir kapsama sahip değilse, özde (yapılan araştırmanın dayandığı önbilgilerden bahsedildiği cümleler dahil olmak üzere) atıf bulunmamalıdır. İncelenen öz, böyle mi?

Öz metninde, ona temel oluşturan makalede bulunmayan bilgi mevcut olmamalıdır. Bu, gerçekleşmiş mi?

Özdeki tüm temel bilgi, sayısal ve niteliksel veriler, ana metnin içerisinde bulunanlardan alınmış olmalıdır. Elinizdeki özde de, öyle mi olmuş?

Özde kullanılan teknik terimler, içerikleri bakımından yeterince açık mı? Özün dili, herkesçe, çelişkisiz olarak anlaşılmasını sağlayacak bir sadelikte mi? Özün yazısı, bilinen noktalama ve dilbilgisi kurallarını takip etmiş mi? Özün yazımında kullanılan cümle, cümle parçacıkları, deyimler ve sözcükler arasında, anlamları açık olmayan ifadeler var mı? Varsa, bunlar hangileridir?

Özde kullanılan (belki herkesin bildiği birkaçı hariç) tüm kısaltmalar açıklanmış mı? Özdeki sembollerin neleri ifade ettikleri de verilmiş mi?

Öz metninde, onlarsız olduklarında özün mesajının bozulmayacağı, bilgi değerinin düşmeyeceği, sözcükler, deyimler ve cümleler var mı? Varsa, bunlar hangileridir?

Eğer oluşturduğunuz öz için bu soruları sorarsanız, alacağınız yanıtlara göre yapacağınız düzeltmeler, öz kalitesinin yeterince yükseltilebilmesine katkıda bulunacaktır. O halde, öz çıkartma kural ve ilkelerini iyi bilmemenin yaratabileceği sakıncalar varsa, bu şekildeki bir sübjektif-objektif değerlendirme, öz yazarına veya araştırma ekibinden başka bir kişiye, değerlendirdiği özü, çok da zor olmayan bir biçimde düzeltme olanağını verecektir.

5.2. Öz Hazırlama

5.2.1. Giriş

II) Şimdi yaklaşımımızın diğer boyutuna geçelim ve bu kez, “öz hazırlama” olgusunu özü çıkartan kişi açısından ele alalım ve öz çıkartırken uygulanması gereken ilkeleri, öz çıkartma yaklaşımlarının “olmazsa olmaz” biçiminde veya önerilebilecek bazı ortak kurallarını, öz çıkartma eyleminde dikkat edilmesi gereken hususları kısaca ortaya koyalım! Bu yaklaşımı gerçekleştirirken, ilke, kural ve dikkat edilecek noktaları,

- 1) “genel planda gözönünde tutulması gerekenler”
- 2) ve “belge içeriğini öze aktarırken yapılması gerekenler” biçiminde iki grupta soyutlamak gerekir.

Yukarıdaki 10 denetim sorusunu okuyanlar, bunların bazılarının sorulardan zaten çıkarılabileceğini düşünebilirler. Ancak, hem aşağıdaki anlatımın ayrıntı düzeyi farklıdır, hem de bakış açısı, bilindiği gibi bu kez, “öz içeriğine sınavcı bir gözle bakma” düşüncesinden “öz yazma” eylemine taşınmış olmaktadır.

5.2.2. Öz Hazırlarken Genelde Gözönünde Tutulması Gerekenler

5.2.2.1. Özün Uzunluğu

- 1) Sözü edilen “genel planda gözönünde tutulması gerekenler” kısaca şu şekilde açıklanabilir.

Özün uzunluğu ile ilgili olarak yayınevlerince, dergi editörlüklerince, veri tabanı yetkililerince verilen (örneğin, makale özünün türüne göre yukarıda değinildiği üzere, 100, 200-250, sözcük gibi) sınırlamalar, ciddiye alınmalıdır. Ancak özü o sınırlar içerisinde tutmak, öz çıkartanın görevi olmuştur ama, en önemli işlevi de değildir. Zaten öz hazırlayan, bu konuda deneyimli ise, öz kendiliğinden o sınır büyüklükler içerisinde kalır, veyahut öz çıkartan, ilk çalışmasını bitirdikten sonra öz taslağını, pek bir bilgi kaybına neden olmadan o ölçüklere kolayca indirgeyebilir.

Diğer taraftan öz hazırlayan kişi, şöyle düşünmelidir: “İlke olarak, bir özün gerçek uzunluğu hakkında önceden bir kısıtlama yapmak doğru değildir. Çünkü özlerin, en “dolaysız” bir biçimde okura hitabeden, içeriğinde en birleştirilmiş ifadelerin yer alabildiği bir biçimde hazırlanmış olan, olabilecek en açık ve kısa anlatımla sunulan, özetlenen yazıdaki bilgileri sürekli olarak okurun dikkatine sunup, bu sunumda “sıfır bilgi” yüklü cümlelere yer vermeyen özelliklere sahip olmaları gerekir. Bunlar, zaten öz uzunluğunu kısıtlayıcı bir dizi önlemlerdir. Dolayısıyla, böyle bir çaba hangi uzunlukta bir özün hazırlanmasını talep ediyorsa, öz de o derecede uzun olacaktır. Böyle düşünülüp, iyi bir öz hazırlanmasına zarar veren sözcük sayısı kısıtlamasına bağlı stres atılırsa, ortaya konulacak öz uzunluğunun (sanki sihirli bir el yardımıyla) istenilen ölçütlere uyuverdiği görülecektir. Öz çıkartanın biriken deneyimi de, onu herşeyden önce bu açıdan ustalaştırır.

Yukarıda özlerin içeriğine ilişkin olarak yapılan belirlemede sözü edilen ve (biraz da öz çıkartan için tahrik edici olan) “sıfır bilgi” terimi, şöylece açıklanabilir:

Özde, başka bir şekilde kapsanmış olan bilgi, yeniden ortaya konuluyorsa, o “sıfır bilgi” anlamına gelir. Özde, yazının yazıldığı alanın (yayımlandığı derginin veya serinin, kitabın vb.)

okur açısından varsaydığı uzmanlık düzeyine göre “gayet iyi bilinen” bir bilginin yer alması, “sıfır bilgi” verildiği anlamına gelir.

Özde, yazının sunduğu diğer bilgilerle bütünleşmese bile, diğer bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirmeyen, ilintilendirmeyen veya bir biçimde desteklemeyen bilgi, “sıfır bilgi” anlamına gelir.

5.2.2.2. Özdeki Anlatımın Bazı Özellikleri

Bilgiye kolay erişimin sağlanması genel bir esastır. Bu ilkenin özün diline ilişkin somut bir karşılığı da vardır. Bu bakımdan özün bünyesinde, kısa, düzgün ve dil yapısı yönünden garipsenmeyecek bir anlatım bulunmalı ve (şifre gibi değil) tam cümleleri içeren ifadelere yer vermelidir.

Tek tek ele alındığında, her bir cümle de mümkün olduğunca kısa tutulmalıdır. Ancak bu kısalık, bir telgraf ifadesi gibi olmamalıdır. Cümlelerde akıcılık ve okunabilirliğe dikkat edilmeli ve (bunu sonuçta sağlayabilecek en olumlu bir yaklaşım olarak) dilbilgisi kurallarının dışına çıkılmamalıdır.

Öz, ya orjinal metni başka sözcüklerle kısaltarak anlatmaktadır, ya da ilgili sözcükler ve onların yer aldığı bazı cümle veya deyimler seçilerek, öz kapsamına taşınmıştır. Başka sözcüklerle kısaltma, her ne kadar uygun bir yaklaşım gibi görünse de, özün metne bağımlılığının yeterince büyük olması için daha uygun olan yol, metne özgü ifade tarzlarını kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınmaktır.

Bu bağlamda, unutmamak gerekir ki, eğer aksine herhangi bir ikna edici neden yoksa, yazarın fikirlerinin ve yazı akışının sırası korunmalıdır. Özü yazarın kendisi bile kaleme alsın, bunun böyle olması gerektiğini aklından çıkarmamalıdır. Çünkü özün temel amacı, orjinal belgeyi yansıtmasıdır. Metinde nasıl yazılmış olurlarsa olsunlar özde kullanılan teknik terimler ve teknik deyimler, o bilim dalında güncel olarak kullanılanlardan seçilmelidir.

Eski ve yazılarda pek yer almayan terimlerden kaçınılmalıdır ve (mümkünse) yeni terimler de uydurmamalıdır. Ancak, öze yeni (ve hatta ilk olarak ilgili makale bünyesinde uydurulması gerekmiş) terim ve isimlerin sokulması kaçınılmaz ise bunlar, öz içerisinde kısa tanımlarıyla birlikte verilmelidirler.

Kavram kargaşasını ve ayrıca özün kolay okunabilirliğinde ortaya çıkabilecek herhangi bir güçlüğü önlemek üzere, sadece (ilgili bilim dalı çalışanları arasında) herkesin bilebileceği kısaltmalar ve o alandaki kullanımı standardlaşmış sembol ve simgeler kullanılmalıdır.

Kullanılan terim kısaltmalarının yaratabileceği çelişkiler vardır. Bunlardan kaçınırken esas alınacak kıstas, dergi (veya kitap) okurunun beklenen uzmanlık düzeyi olmalıdır. Ancak, bilim alanına ilişkin kısaltmaların yanısıra başka türde, örneğin ticari isim kısaltmaları da sözkonusu olabilir. Bu tür kısaltmaları uzmanların bilmek zorunda olmadıklarını unutmamak gerekir.

5.2.2.3. Öz Çıkartandan Beklenen Bazı Davranışlar

Öz çıkartanın bu eylemi esnasındaki davranışı, şöylece özetlenebilecek bir sıraya sahip olabilir.

Önce özetlenecek belge okunmalıdır. Bu okumayı yaparken, öz hazırlayan kişi, sözkonusu yazının “en azından” amacını, yöntem ve ölçümle ilgili içeriğini, bulgularını öze nasıl yansıtaacağını sürekli olarak düşünmelidir.

Ancak öz çıkartan kişi makalenin sahibiyse, bu açıdan şöyle bir güçlük karşılışır. Yazar makalesini, onun özünü çıkartmak amacıyla gözden geçirirken, düşüncesinde makalenin ifadeleri ile tartışmalar başlatabilir veya diğer bir deyişle “makale metninin kendisini sürüklediğini” hissedebilir. Bu durumda ise yaptığı okuma, öz çıkartma amacı yönünden verimli olmayacaktır.

Özü çıkartılacak belge böylece okunurken, şu şekilde davranmak yararlı olabilir.

Öz çıkartanın öze ait makalenin içerisinde sözü geçmeyen hiçbir şeyi özde kullanmaması gerektiği, çok kesin bir kuraldır. Ancak bu demek değildir ki, eğer özü çıkartan makale yazarı dışında bir kişiye, gerektiğinde özü elde edilen belge yanında daha başka kaynaklara başvurmamalıdır. Bu açıdan, öz hazırlayan kişi, asla çelişki ve tereddütte kalmamalıdır.

Özü çıkartılacak belgeyi okurken öz hazırlayıcı, öz metnini yazarken kendisine yardımcı olabilecek küçük notlar tutmayı ihmal etmemelidir.

Özü çıkartan, özü hazırlanan makalenin içindekiler yapısını yani bir bakıma yazının iskeletini de gözönünde tutmalıdır. Giriş paragraflarına ait bilgilerin özde yer almaya fazla aday olmadıklarını ve asıl tartışmalar, yorumlar, öneriler, sonuçlar gibi kısımların öz açısından önemli olduklarını aklından çıkarmamalıdır.

Özellikle öz hazırlama açısından belli bir deneyimi veya eğitimi yoksa, insanın doğal eğiliminde, çoğunlukla önce aldığı bilgiyi daha ayrıntılı biçimde zaptetme ve ancak giderek kısaltma derecesini büyütebilme gibi bir özellik vardır. Halbuki özde yer alması beklenen ana yazıyı temsil edici bilgi parçacıklarının asıl metindeki yerleri, “başlarda daha nadir ve sonlarda daha yoğun olarak” karşımıza çıkmaktadır. Öz çıkartırken, bu durumun yaratabileceği olası çelişki tuzaklarına düşmemeye özen göstermelidir.

Öz hazırlayan kişinin özü çıkartılan belgede neleri öz bünyesine almaması gerektiği yazının konusuna bağlıdır ve bu bakımdan, kesinliği olan genellenmiş uyarılar yapmak mümkün değildir. Ancak, çoğunlukla “tarihçe”, araştırma konusu ile ilgili olarak bulgu ve sonuçları saptayıcı bir nitelik taşımayan “literatür çalışması”, meslek adamlarınca iyi bilinen değerlendirme teknikleri ve onların temel varsayımları, yeterince çabuk anlaşılabilen süreçler, etkileri ve nice oldukları bilinen teknik ve araçlarla ilgili bilgilerin öz bünyesindeki yansıtılışlarında oldukça ekonomik davranmak gerekir.

Ancak bu ekonomik davranışın, baştan savma bir öz anlatımını değil, bilakis ayrıntı kaçırmamak bakımından çok dikkatli bir ifade tarzı kullanmayı gerektirdiğini unutmamalıdır. Örneğin, iyi bilinen bir değerlendirme tekniğini belki anlatmamalıdır ama, onun teknik terminolojideki tam ismini veya açıklayıcı deyimini öz içerisinde vermekten de (yanlış veya eksik anlaşılmalari önlemek bakımından) kaçınmamalıdır.

5.2.2.4. Özdeki Anlatımın Dilbilgisi İle İlgili Bazı Uyarılar

Öz hazırlayan kişi, öz metnini yazarken, (bu çalışmada Türkçe özler dikkate alındığından) Türkçe dilbilgisi kökenli tercihlerle ilgili olarak bazı önemli ayrıntıları gözden kaçırmamalıdır. Bu ayrıntılar aslında oldukça fazladır. Burada onların en önemlilerinden bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Değişik bir fiil zamanında anlatma zorunluluğu yoksa, özdeki cümlelerde aynı fiil zamanı kullanılmalıdır.

Anlamda bir karışıklık yaratmadıkça, özde üçüncü şahıs kullanımı yeğlenmelidir.

Özdeki anlatıma bir kısaltma sağlayamayacağından ve özel bir ifade zenginliği de yaratmayacağından, öz bünyesinde devrik cümle kullanımından kaçınmak gerekir.

Özde, özün kısa olması isteğinde aşırıya kaçmak doğru değildir. Bu bağlamda, örneğin “fotoğraf” yerine “foto” demek gibi eksiltimli sözcüklerin veya “dişli çark” yerine “dişli” demek gibi kısaltılmaların kullanılması gereksizdir.

Özde, kısa bir anlatım sağlamak için etken fiil kullanılmalıdır. Buna karşın, bir eylemin iyice vurgulanması gibi hallerde edilgen fiil kullanımına başvurulabilir.

Edilgen fiillerle kurulması gerekli olan cümlelerde, açıkça söylenmediği için

örtülü kalan, ancak mantık yoluyla bilinebilen ve işi yapanı ifade eden “gerçek öznelerin”, öz ifadesinde anlaşılıp anlaşılmayacağına dikkat etmelidir.

Özlerde soru cümlesi, özel bir neden olmadıkça, bulunmamalıdır.

Özlerde ünlem cümlelerini kullanmamaya dikkat etmelidir.

İmek, etmek, olmak, kılmak gibi yardımcı fiilleri yabancı kelimelerle (örneğin disipline etmek, sosyal olmak biçiminde) fiilleştirirken, ortaya çıkan anlamın, istenilen anlam olup olmadığına dikkat etmek gerekir.

Bir önceki cümleye “öyle ki”, “demek oluyor ki”, “dolayısıyla” gibi açıklama sözcükleriyle bağlanabilen açıklama cümlelerindeki bu sözcüklerden mümkün oldukça vazgeçilmesi iyi olur. Özde, “fakat”, “çünkü”, “sanki”, “aksi halde” gibi cümle başı bağlaçlarının kullanılmaları da, kısıtlı kalmalıdır. Aksine, (aslında nadir durumlarda) bazen daha büyük açıklama gerektiren bir akıl yürütme bu sözcükler vasıtasıyla kısaltılabiliyorsa, o zaman da özellikle kullanılmaları yerinde olur.

Eğer öz içerisinde “amaç”, “hedef”, “gaye”, “maksat” gibi anlamdaş veya yakın anlamlı sözcüklerin, hep aynı sözcüklerin tekrarı olgusundan kaçınmak için kullanılması düşünülüyorsa, bu seçenekli kullanımın özdeki anlatımda istenmeyen anlam değişiklikleri yaratıp yaratmadığına dikkat etmek gerekir.

Özlerde, örneğin “çevirmek, aktarmak, döndürmek” gibi yakın anlamlı (fakat eş anlamlı olmayan) sözcükleri birbirleri yerine kullanırken dikkatli davranmalıdır.

Öz metninde, genişletilmiş isim veya sıfatlarla oluşturulan “iyi bilmek” gibi fiil gruplarının gerçekten istenilen anlamı okura yansıtıp yansıtmayacağına dikkat etmelidir.

Özün kısalığı nedeniyle anlama güçlüğü yaratmaması bakımından, özellikle olasılıksal anlatımlarda, yüklemi olumlu yargı veya olumsuz yargı bildiren cümlelerde kesin ifadelerin kullanılmaması uygun olabilir.

Kendisinden önce gelen sözcük veya sözcük gruplarını daha açık ifade edebilmek için kullanılabilen açıklayıcı sözcükler, mecbur kalınmadıkça özde yer almamalıdır.

Öz çerçevesinde “ki” sözcüğünün bağlama zamiri olarak kullanılmasından kaçınılmalıdır.

Özün kısa oluşu nedeniyle “da”, “bile” gibi sözcüklerin pekiştirme edatı olarak kullanılışlarında amacı aşan vurgulamalar yapılırsa, bunlar yanlış izlenim verebilirler.

Özlerde olumlu ikileme ve üçleme kullanmamaya özen göstermelidir. Ayrıca, “ileri geri”, “az çok”, “yerli yersiz” gibi zıt anlamlı ikilemelerden de kaçınılmalıdır.

Özde, “eksik”, “daha”, “seyrek” gibi miktar zarfları yerine mümkün olduğunca sayısal ifadeler kullanılmalıdır. Aynı şekilde, “biraz önce”, “zaman zaman” gibi belirsizlik taşıyan zaman zarfları da kullanılmamalıdır. Ayrıca, “gibi”, “kadar”, “denli”, “çok”, “en”, “pek” gibi karşılaştırma sıfat ve zarflarının da, yeterli bir anlam taşınamaması mümkündür. Aynı uyarı, belirsizlik sıfat ve zamirleri için de sözkonusu olabilir.

Özde, niteleyiciliği belirsiz olan “kapkara”, “sapasız” gibi pekiştirme sıfatları kullanılmamalıdır.

Özde, işaret sıfatları ve işaret zamirleri gereksiz biçimde fazla kullanılmamalıdır. Hele “bu araştırmanın amacı” gibi, bilgi değeri olmayan ifadelerin bir parçası olarak hiç kullanılmamalıdır. Onlara gerek duyulduğunda da, cümle yapısı

içerisinde hangi sözcüğe karşılık olarak verildiğinin doğru anlaşılıp anlaşılmayacağı kontrol edilmelidir.

Özlerde iki veya daha çok unsur arasında eşitlik, üstün tutma, oranlama, birliktelik sağlama bakımından kullanılan karşılaştırma bağlaçlarının ve bu arada “de”, “da” sözcüklerinin istenilen anlamı verip vermediği kontrol edilmelidir. Aynı kapsamda olmak üzere, bağlaç görevi üstlenmiş bazı dilbilgisi biçimlerinin yardımıyla iki yargı arasında “bir geliyor, bir gidiyor” gibi gerçekleşme sırası kuran cümleler ise, özde hiç yer almamalıdır.

Tamlamalarda, tamlayan ve tamlanan öğeleri sözcük zincirlerinden oluşacak kadar uzunsa, ve anlaşılmaları zorsa, tamlama ile anlatım tarzı değiştirilmelidir.

Bunların ötesinde, dilbilgisi kuralları ile doğrudan ilintisi olmayan birtakım uyarılar da yapmak mümkündür. Bu açıdan, özellikle aşağıdaki 3 konuya değinmek gerekir.

Öz, genelde bir paragraftan oluşuyormuşçasına tasarlanmalıdır. İkinci ve daha sonraki paragrafların gerçekten gereği varsa, bunların somut gereksinimlerinin öz yazma eylemi esnasında ortaya çıkmasını beklemek daha uygun olur.

Özün giriş cümlesi, eser adının bir tekrarı gibi olmamalıdır. Giriş cümlesi veya cümlelerinde anlama katkısı bulunmayan başlangıç sözcükleri de elenmelidir.

Özün her yerinde, (genel olarak cümle başlarında kullanılan ve) bilgi değeri olmayan “araştırmalarımıza göre”, “yaptığımız inceleme sonucunda”, gibi ifade ve ibarelerin yer almamasına dikkat etmek gerekir.

Bundan sonraki bölümde, giriş cümlesinin içeriği ile ilgili olarak daha ayrıntılı açıklamalar yeracaktır.

5.2.3. Öz Metninin Somut İçeriğinin Anlatımı Üzerine

Özün makaleye ilişkin anlatımının içerik yapısını oluştururken, dikkat edilmesi gereken birtakım ilke ve kuralları da gözönünde tutmak gerekecektir. Ayrıca öz yazımında, zorunlu olmamakla ve durumsallıklara göre değişmekle birlikte, tavsiye edilebilecek birtakım öncelik-sonralık ilişkileri de vardır. Bunların önemli olanlarını maddeler halinde vurgulayarak, bu kapsamdaki öz yazımı ile ilgili düşünce ve uyarıları sonlandıralım!

Makale başlığının, makale içeriğini iyi yansıtıp yansıtmadığı özellikle incelenmelidir.

Giriş cümlesi, ilgilenilen konu ve kullanılan inceleme yöntemleri bakımından okuru yanılmaktan koruyan bir ifadeye sahip olmalıdır. Elbette ki, başlık bu vasıfları tamamen içeriyorsa, böyle bir giriş cümlesi gereksiz olacaktır

Ne başlıktan ve ne de onu tamamlayan giriş cümlesinden belirlenemediği veya tam olarak belirlenemediği taktirde, giriş cümlesinden sonraki cümle, makalenin amacını ve yazarın hedeflerini belirtmelidir. Sonuçta, önce de değinildiği gibi, özdeki ilk iki cümle (veya o büyüklükte bir başlangıç kısmı), okura, aradığı bilginin orada bulunup bulunamayacağı hakkında geçerli bir tahmin yaptırabilecek içeriğe sahip olmalıdır.

Bu tahminin yapılabilmesi koşulu, bir yandan da öz yazarı için, özünün giriş ifadesinin kapsam denetlemesini sağlayan bir kıstas oluşturmaktadır.

Makale, doğrudan doğruya birtakım hipotezlerin sınanması üzerine oturtulmuş türde (örneğin deneysel) bir çalışma ise, hipotezlerin, varsayımların ve araştırmanın diğer kısıtlarının ortaya konulacağı yer, çoğu kez değinilen başlangıç cümlelerinden hemen sonrasındır. Diğer taraftan, “toplubakış makalesi”nden “salt kuramsal yaklaşım”, “vak'a takdimi” ve “örnekolay çalışması”na kadar diğer çalışmaların anlatımlarında ise, eğer “bilgi veren” veya “bilgi veren belirtici” bir öz yazılacaksa, başlangıç cümlelerinden sonra olgunun

inceleme biçimini kısaca ortaya koyan, (varsa) yöntem ve süreçlerini belirleyen birkaç cümleye gereksinim olabilir. Sonra, doğrudan doğruya (mantıksal, matematiksel, gözlemsel çıkarsama ve öngörü gibi yollarla) elde edilmiş olan bulgulara geçilebilir.

Ampirik araştırmalarda ise, veri ister araştırma bünyesinde toplanmış, isterse başka çalışmalardan alınmış olsun, (gerektiğinde konulan hipotezlerin de sınanmalarını sağlayan) araştırma veya inceleme yöntemleri de ortaya konulmuş olmalıdır. Bu bağlamda, eğer standartlaştırılmış veya dergi okurlarınca gayet iyi bilinmesi gereken teknik ve süreçler kullanılmışsa, önce de değinildiği gibi, bunların anlatımına gerek yoktur. Ancak süreçler yeni ise veya bilinen süreçlerin yeni birtakım karakteristikleri çerçevesinde değişik bir kullanımı sözkonusu ise, bu katkıyı açıkça belirtmekten kaçınmamalıdır. Yeni yöntem ve teknoloji uygulamalarının anlatımında ise, temel prensiplere, yöntem ve teknolojilerin kullanım özelliklerine ve uygulama biçimlerine, uygulamaların sınırlarına, bulguların kesinlik derecelerine ve benzeri konulara özgü anlatımlara yer verilmelidir.

Sözkonusu çerçevede eğer veri toplanmışsa öz, veri toplama yöntemleri, değişkenlerin operasyonel tanımları, verilerin değişkene ait olmayan etmenlerden arındırılma yöntemleri, göstergelerin belirlenmesi, kullanılan betimleyici veya vardamlı istatistiksel yöntemler gibi unsurlara açık bir dille değinmelidir. Bu bağlamda, özü çıkartılacak eserin öznel değerini ortaya koyacak yöntem ve sonuçların geçerlik ve güvenilirliklerinden de mümkün olduğunca söz edilmelidir.

Makaleye temel oluşturan araştırmada veriler, çok çeşitli biçimlerde toplanmış bulunabilir. Örneğin, saha çalışması, saha deneyi, deneysel simülasyon, laboratuvar deneyi, örneklem sorgulaması gibi veri toplama yaklaşımlarını kullanmak mümkün olduğu gibi, kuramsal bir çalışma için (örneğin bilgisayar

simülasyonu yoluyla) yapay veri üretip, onları incelemek de olanaklıdır. Daha farklı tekniklerle de veri toplanabilir. Ayrıca başka çalışmalardan alınan ampirik bulgular, doğrudan kullanılabilirliği gibi, onları yeni değişkenlerin tanımlarına uygun hale getirmek üzere yapılan veri transformasyonları yoluyla değiştirilerek de kullanılabilir. Öz öyle kaleme alınmalıdır ki, kullanılan veri tabanının elde edilme özellikleri anlaşılır bir şekilde yansıtılsın!

Yine öz, öyle bir biçimde yazılmalıdır ki, makalenin önemli tüm yönlerini tam olarak yansıtabilsin ve yazarın sonuçlarına yönelen mantıksal kurguyu ortaya koymak bakımından yeterli olabilsin. Aynı zamanda, bu sunumda yer alacak olan veriler, onlardan beklenebilecek kullanılabilirliğin kapsamını da bir biçimde yansıtmalıdır. Verileri sunmada kıstas, kısalık ve anlaşılabilirliğin beraberce düşünülmesinden doğabilecek, makaleye özgü pratik çözümdür.

Şüphesiz ki özde, tablo, grafik ve formül de bulunabilir. Fakat böyle sunum biçimleri kullanılacaksa, bunlar tek başlarına yeterli olmalı, yani özün metninin başka yerlerine başvurmaksızın anlaşılır olmalıdır. Aksi taktirde, bu araçlar iyi birer özetleyici sayılamazlar.

Özellikle ampirik araştırma özlerinde, temeldeki hipotez ve kuramların ispatlandığı veya ispatlanamadığı, kabul veya red edildiği gibi ayrıntılar şüpheli bırakılmamalıdır. Öz çıkartıcı, aynı bağlamda, doğrudan doğruya varılan sonuçla, doğrudan doğruya varılamayan ancak tahmin edilen sonucu gerektiğinde birbirinden ayırdetmelidir. Makalenin amaçlarından biri, bir hata düzeltimi yapmaksa, öz bünyesinde neyin nice düzeltildiği açıkça anlatılmalıdır.

Makalede, eskiden yapılmış çalışmalara yeni kanıtlar getirilmişse, bunların yeni bulguların ortaya çıkması sonucunu mu getirdiğini, yoksa önceki bulguların böylece doğrulanmış mı oldukları belirgin bir şekilde açıklanmalıdır.

Buraya kadar yazılanlar, birtakım kural, ilke, öneri ve sınırlandırmaları

vurgulamaya yönelik oldukları için bir yerde, belli bir yanlış anlamaya da neden olabilirler. Bu açıdan, hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, bütün kısıtlayıcı önerilere uyulsa bile, öz çıkartanın, “iyi anlaşılabilirlik” amacına hizmet etmek için ve hele anlamı değiştirmeden anlatım basitleştirmeye ilişkin, yine de çok geniş “serbest yazım” olanakları vardır.

Kaynaklar:

Banguoğlu, T. (1986). *Türkçe'nin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cleveland, D. B. and Cleveland A. D. (1990). *Introduction to indexing and abstracting* (2nd ed.). Colorado: Libraries Unlimited Inc.

Cremmins, E. T. (1982). *The art of abstracting*. Philadelphia: ISI Press. International Organization for Standardization, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1982).

Information transfer (2nd ed.). Genève: ISO Standards Handbook.

Johnson, F. (1995). Automatic abstracting research. *Library Review*, 44 (8). Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*.

Ankara: Türk Dil Kurumu.

Lancaster, F. W. (1998). *Indexing and abstracting in theory and practice* (2nd ed.). Champaign: University of Illinois. Pinto, M. And

Lancaster, F. W. (1999). Abstracts and abstracting in knowledge discovery. *Library Trends* 48 (1). Rowley, J. (1992).

Bilginin düzenlenmesi: Bilgi erişime giriş (Çev. S. Karakaş, H. Ünal-Can, A. Yıldızeli, B. Kayıran).

Ankara: Türk Kütüphanecileri Derneği.

Taner, S. (1969). *Abstrakt hazırlama kılavuzu*. Ankara: TÜRDOK.

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (T.y.). *Öz (abstrakt) hazırlama kılavuzu*. Ankara: TÜRDOK.